

G. V. PLECHANOVAS

**APIE MATERIALISTINIŲ
ISTORIJOS SUPRATIMĄ**

VALSTYBINĖ POLITINĖS LITERATŪROS LEIDYKLA

APIE MATERIALISTINĮ ISTORIJOS SUPRATIMĄ¹

I

Essais sur la conception matérialiste de l'histoire par *Antonio Labriola*, professeur à l'université de Rome, avec une préface de G. Sorel. Paris, 1897.)*

Prisipažįstame, su nemažu neigiamu nusistatymu mes paėmėme į rankas šią Romos profesoriaus knygą: mes buvome įbauginti kai kurių jo tautiečių kai kurių veikalų, pavyzdžiui, A. Loria² (žr. ypač jo „La teoria economica della costituzione politica“)** . Bet jau pirmi knygos puslapiai mus įtikino, kad buvome neteisūs ir kad kas kita yra Akilė Loria, o kas kita Antonio Labriola. O kai ją perskaitėme iki galo,

* Antonio Labriola, Romos universiteto profesorius. Materialistinio istorijos supratimo bruožai su Ž. Sorelio pratarne. Paryžius, 1897. R e d.

** „Politinės santvarkos ekonominė teorija“. R e d.

mes panorėjome pasikalbėti apie ją su rusų skaitytoju. Tikimės, kad už tai jis mūsų nerūgos. Juk

Netuščios knygos tokios retos!

Labriolos veikalas pirma išėjo italų kalba. Prancūzų vertimas sunkus, o vietomis ir tiesiog nevykęs. Mes tvirtai sakome tai, nors ir neturime rankose italų originalo. Tačiau italas autorius negali atsakyti už prancūzą vertėją. Šiaip ar taip, Labriolos mintys suprantamos ir sunkiame prancūzų vertime. Tad pažiūrėkime, kokios jos yra.

P. Kariejevas³, kuris, kaip žinoma, itin stropiai skaito ir nepaprastai vykusiai iškraipo kiekvieną „veikalą“, nors bent kiek susijusį su *materialistiniu* istorijos *supratimu*, mūsų autorių tikriausiai priškers prie „*ekonominio materializmo*“ žinybos. Tai bus neteisinga. Labriola tvirtai ir gana nuosekliai laikosi materialistinio istorijos supratimo; bet „ekonominiu materialistu“ jis savęs nelaiko. Jis mano kad toks pavadinimas greičiau tinka rašytojams kaip kad žinomas T. Rodžersas⁴, negu jam ir jo vienminčiams. Ir tai yra itin teisinga, nors tuo pamatymu, gal būt, ir nevisai suprantama.

Paklauskite bet kurį liaudininką ar subjektyvistą, kas yra ekonominis materialistas? Jis atsakys: tai žmogus, kuris visuomeniniame gyvenime vyraujančią reikšmę skiria ekonominiam veiksmui. Taip mūsų liaudininkai ir subjektyvistai supranta ekonominį materializmą. Ir reikia pripažinti, kad

neabejojamai yra žmonių, kurie ekonominiam „veiksniui“ skiria vyraujančią vaidmenį žmonių visuomenių gyvenime. P. Michailovskis ne vieną kartą yra nurodinėjęs Luji Blaną⁵, kuris apie šio veiksnio vyravimą yra kalbėjęs žymiai anksčiau už žinomų rusų mokinių žinomąjį mokytoją⁶. Mes nesuprantame vieno: kodėl mūsų garbingas subjektyvinis sociologas sustojo ties Luji Blanu. Jis turėtų žinoti, kad mus dominančiame dalyke Luji Blanas turėjo daug pirmatų. Ir Gizo, ir Minjė, ir Ogiustenas Tjeris, ir Tokvilis pripažindavo ekonominio „veiksniui“ vyraujančią vaidmenį bent vidurinių amžių ir naujųjų laikų istorijoje⁷. Vadinasi, visi šitie istorikai buvo ekonominiai materialistai. Minėtasis T. Rodžersas mūsų laikais savo knygoje „The economic interpretation of history“* taip pat pasirodė esąs įsitikinęs ekonominis materialistas; jis taip pat pripažino vyraujančią ekonominio „veiksniui“ reikšmę. Žinoma, iš to dar neseka, kad T. Rodžerso socialinės-politinės pažiūros buvo tolygios, pavyzdžiui, kad ir Luji Blano pažiūros. Rodžersas laikėsi buržuazinės ekonomijos požiūrio, o Luji Blanas kadaise buvo vienas utopinio socializmo atstovų. Jei jūs paklaustumėte Rodžersą, kaip jis žiūri į buržuazinę ekonominę tvarką, tai jis atsakytų, kad šios tvarkos pagrinde glūdi žmogaus prigimties pagrindinės savybės ir, kad todėl jos atsi-

* „Ekonominis istorijos aiškinimas“. R e d.

radimo istorija yra palaipsnis šalinimas kliūčių, kitados sunkinusių minėtųjų savybių pasireiškimą ir netgi dariusių jį negalimu. O Luji Blanas pareiškė, kad tas pats kapitalizmas yra viena iš kliūčių, tamybės ir prievartos pastatytų kelyje į sukūrimą tokios ekonominės tvarkos, kuri, pagaliau, iš tikrųjų atitiks žmogaus prigimtį. Kaip matote, tai yra labai esminis nuomonių skirtumas. Kuris pasirodytų esąs arčiau tiesos? Atvirai sakant, mes manome, kad abu šie rašytojai buvo beveik vienodai toli nuo jos, bet čia mes nenorime ir negalime ties tuo sustoti. Dabar mums svarbu visai kas kita. Mes prašome skaitytoją įsidėmėti, kad ir Luji Blanui ir Rodžersui visuomeniniame gyvenime vyraująs ekonominis veiksnys pats buvo, matematiškai tariant, žmogaus prigimties, o svarbiausia, žmogaus proto ir žinių *funkcija*. Tą pat reikia pasakyti ir apie aukščiau mūsų minėtus restauracijos laikų prancūzų istorikus. Na, o kaip pavadinti istorines pažiūras žmonių, nors ir tvirtinančių, kad ekonominis veiksnys vyrauja visuomeniniame gyvenime, bet tuo pačiu laiku įsitikinusių, kad šis veiksnys — t. y. visuomenės ekonomika — savo ruožtu yra žmogaus žinių ir supratimų vaisius? Tokių pažiūrų negalima pavadinti kitaip, kaip *idealistinėmis*. Išėina, kad *ekonominis materializmas dar nepašalina istorinio idealizmo*. Bet ir šitai dar ne visai tikslu; mes sakome — dar ne-

pašalina idealizmo, o reikia pasakyti: *gal būt, ir iki šiol dažniausiai, būdavo paprasta jo atmaina.* Po šio supranta, kodėl žmonės, kaip kad Antonio Labriola, neprisipažįsta esą ekonominiai materialistai: *kaip tik todėl, kad jie yra nuoseklūs materialistai,* ir kaip tik todėl, kad istorinės jų pažiūros yra *tiesiog priešingos istoriniam idealizmui.*

II

„Tačiau“, — pasakys mums, tur būt, p. Kudrinas⁸, — „jūs, daugeliui „mokinių“ būdingu įpratimu, griebiatės paradoksų, žaidžiate žodžiais, nukreipiate akis, ryjate špagas. Idealistai jums tapo ekonominiiais materialistais. Bet tokiu atveju, kaipgi jūs įsakykite suprasti tikruosius ir nuosekliuosius materialistus? Nejaugi jie atmeta mintį apie ekonominio veiksnio vyravimą? Argi jie pripažįsta, kad greta šio veiksnio istorijoje veikia dar ir kiti ir kad be reikalo mes imtume teirautis, kuris jų vyrauja visiems kitiems? Negalima nepasidžiaugti dėl tikrųjų ir nuosekliųjų materialistų, jei jie iš tikrųjų nelinkę visur kaišioti ekonominio veiksnio“.

Mes atsakysime p. Kudrinui, kad tikrieji ir nuoseklieji materialistai, iš tikrųjų, nelinkę visur kištis su ekonominiu veiksniumi. Taip pat ir pats klausimas, kuris veiksnys vyrauja visuomeniniame gyvenime, jiems atrodo nepagrįstas klausimas. Bet tenesisku-

bina p. Kudrinas džiaugtis. Tikrieji ir nuoseklieji materialistai priėjo šitą įsitikinimą visai ne ponų liaudininkų ir subjektyvistų įteigiami. Tikrieji ir nuoseklieji materialistai gali tik juoktis iš tų ponų daromų prieštaravimų prieš mintį apie ekonominio veiksnio vyravimą. Be to, ponai liaudininkai ir subjektyvistai su šitais prieštaravimais pavėlavo. Jau nuo Hegelio laikų labai ryškus pasidarė netinkamumas klausimo, kuris veiksnys vyrauja visuomeniniame gyvenime. *Hegelinis* idealizmas yra pašalinęs patį panašių klausimų galimumą. Juo labiau jį pašalina mūsų laikų dialektinis materializmas. Nuo to laiko, kai pasirodė „Kritinės/kritikos kritika“, ir ypač išėjus iš spaudos žinomai knygai „Zur Kritik der politischen Oekonomie“^{*9}, tik teorijoje atsilikę žmonės galėjo ginčytis dėl įvairių socialinių-istorinių veiksnių reliatyvios reikšmės. Mes žinome, kad mūsų žodžiai nustebins ne vien tik p. Kudriną, ir todėl skubame pasiaiškinti.

Kas yra — socialiniai-istoriniai veiksniai? Kaip atsiranda jų supratimas?

Paimkime pavyzdį. Broliai Grakchai siekia su-laikyti Romai pražūtingą visuomeninių žemių grobimo procesą, kurį vykdo Romos turtuoliai. Turtuoliai priešinasi Grakchams. Prasideda kova. Kiekviena

* „Dėl politinės ekonomijos kritikos“. R e d.

kovojančių pusių aistringai siekia savo tikslų. Jei aš panorėčiau aprašyti šią kovą, galėčiau ją atvaizduoti žmonių aistrų kova. Tokiu būdu aistros būtų Romos vidaus istorijos „veiksniai“. Tačiau tiek patys Grakchai, tiek ir jų priešininkai kovoje naudojami tomis priemonėmis, kurias jiems teikė Romos valstybinė teisė. Aš, žinoma, to nepamiršiu pasakodamas, ir tuo būdu Romos valstybinė teisė taip pat pasirodys esanti Romos respublikos vidaus vystymosi veiksnys. Toliau: prieš Grakchus kovoje žmonės buvo medžiagiškai suinteresuoti palaikyti giliai įsišaknijusį piknaudžiavimą. Grakchus rėmę žmonės buvo medžiagiškai suinteresuoti jį pašalinti. Aš nurodysiu ir šią aplinkybę, dėl to mano aprašomoji kova bus medžiaginių interesų kova, klasių kova, neturtingųjų kova su turtingaisiais. Vadinasi, štai aš jau turiu ir trečią veiksnį, ir šį kartą patį įdomųjį: garsųjį ekonominį veiksnį. Jei turite laiko ir noro, tai jūs, mano skaitytojau, galite plačiai samprotauti tema, kuris būtent iš Romos vidaus vystymosi veiksmių vyravo visiems kitiems: mano istoriniame pasakojime jūs rasite pakankamai duomenų paremti bet kuriai nuomonei šiuo atžvilgiu.

Dėl manęs, tai kol neišeisiu iš paprasto pasakotojo vaidmens, aš dėl veiksmių labai nesikarščiuosiu. Jų lyginamoji reikšmė manęs nedomina. Man, pasakotojui, reikia vieno: kiek galima tiksliai ir gyvai at-

vaizduoti kalbamus įvykius. Tam reikalui aš turiu nustatyti tam tikrą, nors ir tik išviršinį jų sąryšį ir juos išdėstyti tam tikroje perspektyvoje. Jei aš miniu kovojusias puses jaudinusias aistras, arba tuometinę Romos valstybinę santvarką, arba, pagaliau, būvusią joje turtų nelygybę, tai aš tatai darau vien tik dėl įvykių rišlaus ir gyvo dėstymo. Šitą tikslą pasiekęs, aš pasiįsusi visiškai patenkintas, abejingai palikdamas filosofams spręsti, ar aistros vyrauja ekonomijai, ar ekonomija aistroms, ar, pagaliau, niekas niekam nevyrauja, kadangi kiekvienas „veiksny“ naudojasi auksine taisykle: gyvenk ir leisk kitiems gyventi.

Visa tai bus tuo atveju, jei aš neišeisiu iš vaidmens paprasto pasakotojo, svetimo visokiam palinkimui „klastingai gudrauti“. O kas bus, jei aš neapsiribosiu šiuo vaidmeniu, jei dėl mano aprašomųjų įvykių aš pasileisiu filosofuoti? Tada aš jau nepasitenkinsiu vienu tik išoriniu įvykių sąryšiu; tada aš panorėsiu atrasti jų vidines priežastis, ir tie patys veiksniai — žmonių aistros, valstybinė teisė, ekonomika, kuriuos pirmiau ryškinau ir kėliau, vadovaudamasis beveik vien tik meniniu instinktu, mano akyse įgaus naują, didžiulę reikšmę. Jie man pasirodys kaip tik tos ieškomos vidinės priežastys, kaip tik tos „slėpiningos jėgos“, kurių įtaka ir paaiškinami įvykiai. Aš sukursiu veiksmų teoriją.

Ta ar kita tokios teorijos įvairybė, iš tikrųjų, turi atsirasti visur, kur visuomeniniais reiškiningais besidomį žmonės nuo paprasto jų stebėjimo ir aprašinėjimo pereina tyrinėti esantį tarp jų sąryšį.

Veiksmų teorija auga, be to, drauge augant darbo padalijimui visuomenės moksle. Visos šio mokslo šakos — etika, politika, teisė, politinė ekonomija ir kt. — iš tikrųjų nagrinėja viena ir tą patį: visuomeninio žmogaus veiklą. Bet jos kiekviena nagrinėja jį savo atskiru požiūriu. Ponas Michailovskis pasakytų, kad kiekviena iš jų „tvarko“ atskirą „stygą“. Kiekviena „styga“ gali būti svarstoma kaip visuomeninio vystymosi veiksnys. Ir iš tikrųjų, dabar mes galime suskaičiuoti bemaž tiek pat veiksmų, kiek yra atskirų „disciplinų“ visuomenės moksle.

Po to, kas pasakyta, tikimės, suprantama, kas yra socialiniai-istoriniai veiksniai ir kaip atsiranda jų supratimas.

Socialinis-istorinis veiksnys yra *abstrakcija*, jo supratimas susidaro *atsiejimo* keliu (abstrahuojant). Dėl abstrahavimo proceso visuomeninės *visumos* įvairios *pusės* įgauna atskirų *kategorių* pavidalą, o visuomeninio žmogaus veiklos įvairios apraiškos ir išraiškos — moralė, teisė, ekonominės formos ir kt. — mūsų prote virsta atskiromis jėgomis, tarytum šią veiklą sukeliančiomis ir sąlygojančiomis, esančiomis šios veiklos paskutinėmis priežastimis.

Jei veiksmų teorija atsirado, būtinai turi prasi-
dėti ginčai, kurių veiksmų reikia pripažinti vyraujančiu.

III

Tarp „veiksmų“ yra sąveika: kiekvienas jų daro įtakos visiems kitiems ir, savo ruožtu, patiria visų kitų įtaką. Dėl to pasidaro toks painus tarpusavio įtakų, tiesioginių veikimų ir atsispindėjusių poveikių tinklas, jog žmogui, kuris užsibrėžė tikslą išsiaiškinti sau visuomeninio vystymosi eigą, pradeda svaigti galva, ir jis jaučia nenumaldomą reikalą rasti kokią nors giją išėiti iš šito labirinto. Kadangi kartus patyrimas jį įtikino, kad sąveikos požiūris priveda tik prie svaigulio, tai jis ieško kito požiūrio; jis stengiasi savo uždavinį suprastinti. Jis klausia save, ar kuris nors socialinis-istorinis veiksnys nėra pirma pagrindinė priežastis visiems kitiems atsirasti. Jei jam pavyktų šį pagrindinį klausimą išspręsti teigiamai prasme, tai jo uždavinys iš tikrųjų būtų nepalyginamai paprastesnis. Sakysime, jis įsitikino, kad kiekvienos kalbamos šalies visi visuomeniniai santykiai, atsirandą ir besivystą, sąlygojami eigos intelektualinio jos vystymosi, kuri, iš savo pusės, nustato žmogaus prigimties savybės (idealistinis požiūris). Tada jis lengvai išėina iš užburto sąveikos rato ir sukuria daugiau ar mažiau darnią ir nuoseklią

visuomeninio vystymosi teoriją. Vėliau, toliau studijuodamas dalyką, jis pamatys, gal būt, klydęs, kad žmonių intelektualinio išsivystymo negalima pripažinti viso visuomeninio judėjimo pirma priežastimi. Prisipažindamas klydęs, jis tuo pačiu laiku, tur būt, pastebės, kad jam vis dėlto buvo naudingas jo laikinas įsitikinimas, kad protinis veiksnys yra vyraująs visiems kitiems, kadangi be šio įsitikinimo jis nebūtų nuėjęs nuo sąveikos mirties taško ir nė vienu žingsniu nebūtų pasistūmėjęs visuomeniniams reiškiniams suprasti.

Būtų neteisinga smerkti tokios rūšies mėginimus nustatyti tą ar kitą visuomeninio-istorinio vystymosi veiksmų ierarchiją. Savo laiku jie buvo tiek pat reikalingi, kaip buvo neišvengiamas pačios veiksmų teorijos atsiradimas. Pičiau ir geriau už visus kitus materialistinius rašytojus šią teoriją išnagrinėjęs Antonio Labriola labai teisingai sako, kad „istoriniai veiksniai yra kažkas žymiai mažiau negu mokslas ir žymiai daugiau negu grubus paklydimas“. Veiksmų teorija mokslui atnešė savo dalį naudos. „Specialus istorinių-socialinių veiksmų studijavimas patarnavo, — kaip, kad tarnauja kiekvienas empirinis tyrinėjimas, nesiekiąs toliau matomo daiktų judesio, — mūsų stebėjimo įrankių patobulinimui ir įgalino surasti pačiuose reiškiniuose, atsiėjimo būdu dirbtinai izoliuotuose, tą sąryšį, kuris juos jungia su visuomenine vi-

suma“. Šiuo metu susipažinti su specialiais visuomeniniais mokslais reikia kiekvienam, kas panorėtų atstatyti kuria nors žmonijos gyvenimo praeities dalį. Istorijos mokslas netoli būtų pažengęs be filologijos. O ar maža padėjo mokslui vienapusiški romanistai, Romos teisę laikę rašytiniu protu?

Nors kaip teisėta ir naudinga savo laikui būtų buvusi veiksnų teorija, bet dabar ji neišlaiko kritikos. Ji suskaldo visuomeninio žmogaus veiklą, paversdama atskiras jos puses ir apraiškas ypatingomis jėgomis, kurios tarytum nustatančios istorinį visuomenės judėjimą. Visuomenės mokslo vystymosi istorijoje ši teorija vaidino tokį pat vaidmenį, kaip atskirų fizinių jėgų teorija gamtos moksle. Gamtos mokslo laimėjimai privedė prie šių jėgų *vienumo* mokslo, prie dabartinio energijos mokslo. Lygiai taip pat ir visuomenės mokslo laimėjimai turėjo nuvesti prie veiksnų teorijos, šito visuomenės analizės vaisiaus, pakeitimo *sintezine pažiūra į visuomeninį gyvenimą*.

Sintezinė pažiūra į visuomeninį gyvenimą nesudaro mūsų laikų dialektinio materializmo ypatingumo. Ją mes randame jau Hegelio raštuose, kuriam uždavinys buvo moksliskai išaiškinti visą visuomeninį-istorinį procesą, paimtą visa jo visuma, t. y., be kita ko, su visomis tomis visuomeninio žmogaus veiklos pusėmis ir apraiškomis, kurios abstrakčiai galvo-

jantiems žmonėms vaizdavosi kaip atskiri veiksniai. Bet Hegelis, kaip „absoliutinis idealistas“, visuomeninio žmogaus veiklą aiškino pasaulinės dvasios sąvabėmis. Jei yra duotos šios sąvabės, — „an sich“ duota visa žmonijos istorija, duoti ir galutiniai jos rezultatai. Sintezinė Hegelio pažiūra tuo pačiu metu buvo *teleologinė* pažiūra. Naujausias dialektinis materializmas galutinai pašalino teleologiją iš visuomeninės mokslo.

Jis parodė, kad žmonės daro savo istoriją visai ne tam, kad žygiuotų iš anksto nubrėžtu pažangos keliu, ir ne dėl to, kad turi klausyti kažkokios atsajos (Labriolos išsitarimu — metafizinės) evoliucijos dėsnių. Jie daro ją, siekdami patenkinti savo poreikius, ir mokslas turi mums paaikškinti, kaip įvairūs šitų poreikių patenkinimo būdai veikia visuomeninius žmonių santykius ir jų dvasinę veiklą.

Visuomeninio žmogaus poreikių patenkinimo būdai, žymia dalimi ir patys šitie poreikiai, nustatomi sąvabių tų įrankių, kuriais jis daugiau ar mažiau sąsijungia gamtą; kitaip tariant, jie nustatomi jo gamybinių jėgų būklės. Kiekvienas šių jėgų būklės žymesnis pakitimas taip pat atsiliepia ir į žmonių visuomeninius santykius, t. y., be kita ko, ir į jų ekonominius santykius. Visų rūšių ir atmainų idealistams ekonominiai santykiai buvo *žmogaus prigimties funk-*

cija; materialistai-dialektikai šiuos santykius laiko visuomeninių gamybinių jėgų funkcija.

Iš čia eina: jei materialistai-dialektikai laikytų leistina kalbėti apie visuomeninio vystymosi veiksmus kitaip, negu kritikuojant šias pasenusias fikcijas, tai jie visų pirma turėtų vadinamiesiems *ekonominiams* materialistams prikišti jų „vyraujančio“ veiksmo *kintamumą*; naujaisi materialistai nežino tokios ekonominės tvarkos, kuri viena atitiktų žmogaus prigimtį, o visos kitos ekonominės visuomeninės santvarkos rūšys būtų prieš ją pavartotos didesnės ar mažesnės prievartos padarinys. Pagal naujaisių materialistų mokslą, žmogaus prigimtį atitinka *kiekviena* ekonominė tvarka, atitinkanti tam tikro laiko gamybinių jėgų būklę. Ir atvirkščiai, bet kuri ekonominė tvarka pradeda prieštarauti šitos prigimties reikalavimams, vos tik ji sueina į prieštaravimą su gamybinių jėgų būkle. Tuo būdu „vyraujantis“ veiksnys pats pasirodo *priklausantis* kitam „veiksniui“. Na, koks gi po šito jis „vyraujantis“?

Jei viskas taip yra, tai aišku, kad tarp materialistų-dialektikų ir žmonių, kuriuos ne be pagrindo galima pavadinti *ekonominiiais* materialistais, yra ištiesa praraja. O kuriai kryptčiai priklauso tie nevisiškai malonaus mokytojo visiškai nemalonūs mokiniai prieš kuriuos ponai Kariejevas, N. Michailovskis, S. Krivienko¹⁰ ir kiti protingi bei mokyti žmonės da

neseniai pasisakydavo taip azartingai, nors ir ne taip sėkmingai? Jei mes neklystame, tai „mokiniai“ visi iki vieno laikėsi dialektinio materializmo požiūrio. Kodėl gi ponai Kariejevas, N. Michailovskis, S. Krivienko¹⁰ ir kiti protingi bei mokyti žmonės priskirdavo jiems *ekonominių* materialistų pažiūras ir juos triuškino kaip tik už tai, kad jie ekonominiam veiksmui skiria perdėtą reikšmę. Galima spėti, kad protingieji ir mokytieji žmonės tai darė todėl, kad garbingo atminimo ekonominių materialistų argumentus yra lengviau griauti negu materialistų-dialektikų argumentus. O galima spėti ir tai, kad mūsų mokytieji mokinių priešininkai blogai suprato jų pažiūras. Šis spėjimas yra dar patikimesnis.

Mums, ko gero, atkurs, kad patys „mokiniai“ kartais vadindavosi ekonominiais materialistais ir, kad pavadinimą „ekonominis materializmas“ pirmą kartą pavartojo vienas iš prancūzų „mokinių“.¹¹ Šitai taip. Tačiau nei prancūzų, nei rusų mokiniai su žodžiais „ekonominis materializmas“ niekuomet nesiejo to supratimo, kuris su jais siejasi mūsų liaudininkams ir subjektyvistams. Pakanka priminti tą aplinkybę, kad, p. N. Michailovskio nuomone, Luji Blanas ir p. J. Žukovskis¹² buvo tokie pat „ekonominiai materialistai“, kaip ir dabartiniai mūsų materialistinės pažiūros ir istoriją šalininkai. Didesnio sąvokų painiojimo negu šitas negali būti.

Pašalindamas iš visuomenės mokslo visokią teleologiją ir visuomeninio žmogaus veiklą aiškindamas jo poreikiais ir kalbamu laiku esamomis priemonėmis bei būdais jiems patenkinti, dialektinis materializmas* pirmą kartą suteikia minėtam mokslui tą „griežtumą“, kuriuo prieš jį dažnai didžiudavosi jėbrolis — gamtos mokslas. Galima pasakyti, kad visuomenės mokslas pats virsta *gamtiniu* mokslu: „no tre doctrine naturaliste d’histoire“** — teisingai sako Labriola. Tačiau tai visai nereiškia, kad biologijos sritis jam susilieja su visuomenės mokslo sritimi. Labriola — karštas priešininkas „*politinio ir socialinio darvinizmo*“, kuris jau seniai „kaip epidemija yra apkrėtęs daugelio mąstytojų, o ypač sociologijos advokatų ir deklamatorių protus“ ir, kaip mado įprotis, paveikė dargi politinių praktikų kalbą.

Žmogus, be abejo, yra gyvulys, surištas giminystės ryšiais su kitais gyvuliais. Savo kilme jis visai nėra privilegijuota būtybė; jo organizmo fiziologija yra ne kas kita, tik bendrosios fiziologijos atskira atsitikimas. Iš pradžių jis, kaip kiti gyvuliai, visa pasiduodavo įtakai supusios jį natūralinės aplinku

* Labriola jį pavadina iš Engelso paskolintu vardu istorinis materializmas.

** „mūsų natūralinė istorijos doktrina“. Red.

mos, kuri tada dar neįturi jo keičiamo poveikio; kodavimas dėl savo būvio, jis turėjo prisitaikyti prie jos. Labriolos nuomone, tokio — *tiesioginio* — prisitaikymo prie natūralinės aplinkumos rezultatas yra rasės, kiek jos skiriasi viena nuo kitos fizinėmis ypatybėmis, — pvz., baltoji, juodoji, geltonoji rasės, — bet nesudaro antrinių istorinių-socialinių formacijų, t. y., nacijų ir tautų. Tokiu pat, prisitaikymo prie natūralinės aplinkumos kovoje dėl būvio, rezultatu yra atsiradę primityvūs visuomeniniai instinktai ir lytinės atrankos užuomazgos.

Bet mes galime tik spėlioti, koks yra buvęs „pirmykštis žmogus“. Dabar žemėje gyvenantieji žmonės, lygiai kaip ir tie, kuriuos anksčiau yra stebėję patikimi tyrinėtojai, pasirodo esą jau gana nutolę nuo to momento, kai žmonija jau išėjo iš gyvuliško gyvenimo tikra šio žodžio prasme. Taip antai, pokėžai su savo, Morgano¹³ tirta ir aprašyta gens *materna**, palyginti jau labai toli nužengė *visuomeninio* vystymosi keliu. Dargi mūsų laikų australiečiai ne tik turi kalbą, kurią galima pavadinti visuomeniškumo sąlyga ir įrankiu, priežastimi ir padariniu, ir ne tik moka vartoti ugnį, bet gyvena tam tikros sanvarkos, tam tikrų papročių ir institucijų bendruomenėmis. Australiečių kiltis turi savo teritoriją, savo medžiojimo būdus; ji turi tam tikrus puolimo ir

* motinos giminė. Red.

gynimosi įrankius, tam tikrus indus atsargoms laikyti, tam tikrus būdus kūnui puošti, žodžiu, australietis jau gyvena tam tikroje, tiesa, labai elementarioje *dirbtinėje* aplinkumoje, prie kurios jis ir prisitaikė nuo pat ankstybos vaikystės. Šita dirbtinė — visuomeninė — aplinkuma yra būtina kiekvienos tolesnės pažangos sąlyga. Jos išsivystymo laipsniu matuojamas kiekvienos kitos kulties laukinumo ar barbariškumo laipsnis.

Ši pirminė visuomeninė formacija atitinka vadinamąją *priešistorinę* žmonijos *buitį*. Istorinio gyvenimo pradžia numato dar didesnę dirbtinės aplinkumos išsivystymą ir žymiai didesnę žmogaus valdžią gamtai. Sudėtingus vidaus santykių visuomenių, išėinančių į istorinio vystymosi kelias, tiesą sakant, sąlygoja visai ne tiesioginė natūralinė aplinkumos įtaka. Jie numato tam tikrų darbo įrankių išradimą, kai kurių gyvulių prijaukinimą, mokymą gauti kai kurių metalų ir pan. Įvairiomis aplinkybėmis šitos gamybos priemonės ir būdai labai įvairiai keitėsi; juose buvo galima pastebėti pažangą sustingimą ir net regresą, tačiau tie kitimai niekad negrąžindavo žmonių į grynai gyvulišką gyvenimą t. y. į gyvenimą, kurį tiesiogiai veikia natūralinė aplinkuma.

„Pirmas ir svarbiausias istorijos mokslo uždavinys yra nustatyti ir ištirti šią dirbtinę aplinkumą +

jos atsiradimą ir jos kitimus. Pasakyti, kad ši aplinkuma sudaro gamtos dalį, reiškia pareikšti mintį, kuri neturi jokios aiškios reikšmės kaip tik dėl savo per daug bendro ir atsieto pobūdžio**.

Nemažiau neigiamai negu į „politinį ir socialinį darvinizmą“ Labriola žiūri ir į kai kurių „mielų diletantų“ pastangas sujungti materialistinę istorijos supratimą su bendrąja teorija evoliucijos, kuri, jo manymu, yra teisinga pastaba, daugeliui pavirto paprasta metafizine metafora. Jis taip pat juokiasi iš naivaus meilumo „mielų diletantų“, kurie materialistinę istorijos supratimą stengiasi pavesti Ogiusto Konto arba Spenserio filosofijos globai: „tai reiškia mūsų ryžtingiausius priešininkus pripažinti mūsų sąjungininkais“, sako jis.

Pastaba apie diletantus, matyti, liečia, tarp kitko, profesorių Enriką Ferį, parašiusį labai paviršutinišką veikalą „Spenseris, Darvinas ir Marksas“, kurio vertimas išėjo prancūzų kalba antrašte „Socialisme et science positive“***.

V

Taigi, žmonės daro istoriją, siekdami patenkinti savo poreikius. Šituos poreikius pirmiausia, žinoma, patenkina gamta; bet vėliau dirbtinės aplinkumos savy-

* Essais, p. 144 (Bruožai, 144 psl. Red.).

** „Socializmas ir pozityvusis mokslas“. Red.

bių jie žymiai keičiami kiekybiniu ir kokybiniu žvilgiais. Žmonių žinioje esančios gamybinės jėgos lygoja visus jų visuomeninius santykius. Gamybinė jėgų būklė pirmiausia nustato tuos santykius, į kuriuos žmonės vienas su kitu sueina visuomeninio gamybos procese, t. y. *ekonominius santykius*. Šie santykiai natūraliai sukuria tam tikrus interesus, kurie pasireiškia *teisėje*. „Kiekviena teisinė norma giną tam tikrą interesą“, — sako Labriola. Gamybinė jėgų išsivystymas suskirsto visų mažiausiai, kurių interesai ne tik skirtingi, bet daugeliu atžvilgių, — ir, be to, esmingiausiais atžvilgiais, yra diametriškai priešingi. Šis interesų priešingumas sukelia priešiškus visuomenės klasių susirėmimus, kovą. Kova atveda į *gentinės* organizacijos pakėmą *valstybine*, kurios uždavinys yra saugoti viešąjį interesą. Pagaliau, dirvoje visuomeninio santykių, kuriuos sąlygoja esama gamybinių jėgų būklė, išauga paprasta *dorovė*, t. y. ta dorovė, kuri vadovauja žmonėms jų kasdienėje gyvenimo praktikoje.

Tuo būdu, kiekvienos kalbamos tautos teisė, visuomeninė santvarka ir dorovė *betarpiškai* ir *tiesiai* sąlygojamos jai būdingų ekonominių santykių. Šie patys santykiai sąlygoja, — bet jau *netiesiogiai tarpinai*, — visus minties ir vaizduotės kūrinių žanrus, mokslą ir t.t.

Suprasti tam tikros šalies mokslo minties istoriją

ją arba meno istoriją, nepakanka pažinti jos ekonomiją. Reikia mokėti nuo ekonomijos pereiti prie *visuomeninės psichologijos*, kurios atsidėjus neišstudijavus ir nesupratus, negalima materialistiškai išaiškinti ideologijų istoriją. Žinoma, tas nereiškia, kad esanti kažkokia visuomeninė siela ar kažkokia kolektyvinė liaudies „dvasia“, besivystanti savais ypatingais dėsniais ir pasireiškianti visuomeniniame gyvenime. „Tai gryniausias misticismas“, sako Labriola. Šiuo atveju materialistas gali kalbėti tik apie vyraujančią jausmų ir protų nuotaiką tam tikros šalies ir tam tikro laiko tam tikroje visuomenės klasėje. Tokia jausmų ir protų nuotaika yra visuomeninių santykių rezultatas. Labriola tvirtai įsitikinęs, kad ne žmonių sąmonės formos nustato jų visuomeninės buities formas, o atvirkščiai — jų visuomeninės buities formos nustato jų sąmonės formas. Bet žmonių sąmonės formos, kartą kilusios visuomeninės buities dirvoje, sudaro istorijos dalį. Istorijos mokslas negali apsiriboti viena visuomenės anatomija*; jis turi galvoje *visą reiškinių, tiesiai ar netiesiai* visuomenės ekonomijos sąlygotų, *visumą*, įskaitant ir valzduotės darbą. Nėra nė vieno istorinio fakto, kuris savo kilme nepriklausytų nuo visuomenės ekonomijos; tačiau nemažiau tikra ir tai, kad nėra nė vieno

* Pirmajame rus. leidime: „negali apsiriboti vien tik visuomenės ekonominės anatomijos studijavimu. R e d.

istorinio fakto, prieš kurį tam tikras sąmonės laipsnis nebūtų buvęs, nebūtų jo lydėjęs ir nebūtų sekęs po jo. Iš čia eina didžiulė visuomeninės psichologijos svarba. Jei ją reikia turėti galvoje net teisės ir politinių institucijų istorijoje, tai literatūros, meno, filosofijos ir kt. istorijoje be jos negalima žengti nė žingsnio.

Mums sakant, kad toks ir toks kūrinys visai atitinka, pavyzdžiui, Atgimimo epochos dvasią, tai šitai reiškia, kad jis visai atitinka tuo metu vyravusią nuotaiką tų klasių, kurios duodavo toną visuomeniniam gyvenimui. Kol visuomeniniai santykiai nepasikeitė, visuomenės psichologija taip pat nesikeičia. Žmonės pripranta prie tam tikrų tikėjimų, tam tikrų sąvokų, tam tikrų minties būdų, tam tikrų estetinių reikmių tam tikrų patenkinimo būdų. Bet jei gamybinių jėgų vystymasis bent kiek iš esmės pakeičia visuomenės ekonominę struktūrą, o dėl to ir visuomenės klasių tarpusavio santykius, tai keičiasi ir šių klasių psichologija, o drauge su ja ir „laiko dvasia“, ir „tautos būdas“. Šis pasikeitimas — tai naujų religinių tikėjimų ar naujų filosofinių sąvokų, naujų kryptių mene ar naujų estetinių reikmių atsiradimas.

Labriolos nuomone, reikia taip pat atsižvelgti į tai, kad ideologijose dažnai labai didelį vaidmenį vaidina iš protėvių paveldėtų ir tik iš padavimo saugo-

mų sąvokų ir kryptių *pergyvenimai*. Be to, ideologijose pasireiškia taip pat ir gamtos įtaka.

Kaip mes jau žinome, dirbtinė aplinkuma nepaprastai stipriai pakeičia gamtos įtaką visuomeniniam žmogui. Ši įtaka iš *betarpiškos* pasidaro *tarpine*. Bet ji nenustoja gyvavusi. Kiekvienos tautos temperamente yra pasilikę kai kurie, natūralinės aplinkumos įtakoje susidarę, ypatingumai, kurie iki tam tikro laipsnio kinta, bet niekada visiškai nepanaikinami prisitaikymo prie visuomeninės aplinkumos. Šie tautos temperamento ypatingumai sudaro tai, kas vadinama *rase*. Rasė daro neabejotinos įtakos kai kurių ideologijų istorijai, pavyzdžiui, meno. Ir ši aplinkybė dar labiau apsunkina ir be to nelengvą jos mokslinį aiškinimą.

VI

Mes gana smulkiai ir, tikimės, tiksliai išdėstėme Labriolos pažiūras į visuomeninių reiškinių priklausomybę nuo visuomenės ekonominės struktūros, kurią savo ruožtu sąlygoja jos gamybinių jėgų būklė. Iš didesnės dalies mes visiškai sutinkame su juo. Bet vietomis jo pažiūros sukelia mums kai kurių abejonių, dėl kurių norime pareikšti keletą pastabų.

Pirmiausia nurodysime štai ką. Anot Labriolos, valstybė yra vienos visuomenės klasės viešpatavimo ant kitos ar ant kitų klasių organizacija. Šitai taip.

Bet šitai vargu išreiškia pilną tiesą. Tokiose valstybėse, kaip Kinija arba senovės Egiptas, kur civilizuo-
tas gyvenimas buvo negalimas be labai sudėtingų ir
plataus masto darbų, reguliuojant didelių upių tek-
mes ir potvynius ir organizuojant drėkinimą, valsty-
bės atsiradimas labai žymiu laipsniu gali būti paaiš-
kintas tiesiogine visuomeninio-gamybinio proceso po-
reikių įtaka. Be abejo, nelygybė ten buvo jau prieš
istoriniais laikais ir to ar kito laipsnio, tiek į valsty-
bės sudėtį įėjusiose *kiltyse*, — ir dažnai savo etno-
grafine kilme visiškai skirtingose, — tiek ir *tarp* kil-
čių. Bet tos viešpataujančios klasės, kurias mes su-
tinkame šių šalių istorijoje, užėmė savo daugiau a-
mažiau aukštą visuomeninę padėtį kaip tik dėl visuo-
meninio-gamybinio proceso poreikių išskeltos valsty-
binės organizacijos. Vargu ar galima abejoti, ka-
Egipto žynių luomas savo viešpatavimo pasiekė de-
tos didžiulės reikšmės, kurių turėjo jų pradinė
mokslinės žinios visai Egipto žemdirbystės sistemai
Vakaruose, — prie kurių, aišku, reikia priskirti .

* Vienas chaldėjų karalių pasisako apie save: „Žmon-
gerovei aš ištyriau upių paslaptis... Upių vandenį aš nu-
džiau į dykumas; juo aš pripildžiau išdžiūvusius griovius.
Aš sudrėkinau dykumų lygumas; aš daviau joms derling-
umą ir apstą. Iš jų aš padariau laimės vietovę“. Čia teisi-
gai, nors pasigiriamai, atvaizduojamas rytų valstybės vai-
muo gamybos visuomeninio proceso organizacijoje.

Graikija, — mes nepastebime gamybos visuomeninio proceso tiesiogiu poreikiu įtakos valstybės atsiradimui; ten tas procesas nenumatė bent kiek platesnės visuomeninės organizacijos. Bet ir ten šis atsiradimas žymiu laipsniu turi būti priskirtas prie darbo visuomeninio paskirstymo būtinumo, kurį sukėlė visuomeninių-gamybinių jėgų išsivystymas. Žinoma, ši aplinkybė nekliudė tuo pačiu laiku būti privilegijuotos mažumos viešpatavimo organizacija ant daugiau ar mažiau pavergtos daugumos*. Bet jos jokia būdu negalima išleisti iš akių, kad būtų išvengta neteisingų ir vienapusiškų supratimų apie istorinį valstybės vaidmenį.

O dabar pereisime prie Labriolos pažiūrų į istorinį ideologijų vystymąsi. Mes matėme, kad, jo nuomone, šį vystymąsi komplikuoja rasinių ypatybių veikimas ir aplamai natūralinės jų aplinkumos įtaka žmonėms. Labai gaila, kad mūsų autorius nerado reikalinga šią nuomonę patvirtinti ir paaiškinti kokiais nors pavyzdžiais; mums būtų lengviau jį suprasti. Šiaip ar taip, neabejotina, kad ji negali būti priimta tokiu pavidalu, kaip yra išreikšta.

* Kaip ji kai kuriais atvejais nekliudo jai būti taip pat ir vienos tautos iš kitos tautos pusės užkariavimo vaisium. Vienoms institucijoms pakeičiant kitas, labai didelis yra prievartos vaidmuo. Bet prievarta nė kiek nepaaiškina nei panašaus pasikeitimo pačios galimybės, nei jo visuomeninių rezultatų.

Amerikos raudonodžių kiltys, žinoma, nepriklauso vienai rasei su kiltimis, kurios priešistoriniais laikais gyveno Graikų salyne arba Baltijos jūros pakrantėse. Neabejotina, kad kiekvienoje šių vietovių pirmykštis žmogus yra patyręs labai savotiškų natūralinės aplinkumos įtakų. Būtų buvę galima laukti, kad šių įtakų skirtumas atsispindės minėtų vietovių pirmykščių gyventojų pradinio meno kūrinuose. Ir vis dėlto mes to nepastebime. Visose žemės rutulio dalyse, kiek jos bebūtų nuo viena kitos skirtingos, vienodas pirmykščio žmogaus vystymosi stadijas atitinka vienodi meno vystymosi laipsniai. Mes žinome akmens amžiaus meną, geležies amžiaus meną; mes nežinome skirtingų rasių — baltosios, geltonosios ir t.t. — meno. Gamybinių jėgų būklė atsispindi dargi atskiruose dalykuose. Pucdžių dirbiniuose, pavyzdžiui, iš pradžių sutinkame tik tiesias ir laužtines linijas: keturkampius, kryžius, zigzagus ir t.t. Šią pagražinimų rūšį pirmykštis menas perima iš dar labiau pirmykščių amatų: audimo ir pynimo. Bronzos amžiuje, kartu su metalų apdirbimu, kurie apdirbant gali įgauti įvairiausių geometrinių formų, atsiranda kreiviniai pagražinimai; pagaliau, prijaukinus gyvulių, pasirodo jų figūros ir pirmiausia arklio figūra*.

*Apie visa tai žr. Vilhelmo Liubkės meno istorijos įvade (yra rusiškas vertimas).

Tiesa, vaizduojant žmogų, jau būtinai turì pasi-reikšti rasinių požymių įtaka „grožio idealams“, ku-rie yra būdingi pirmykščiams menininkams. Yra ži-noma, kad kiekviena rasė, ypač visuomeninės raidos pirmose pakopose, laiko save gražiausia ir labai aukš-tai vertina kaip tik tuos požymius, kurie ją skiria nuo kitų rasių*. Tačiau, pirma, rasinės estetikos šios ypatybės, — kiek jos išlieka nuolatinės, — savo įtaka negali pakeisti meno vystymosi eigos; o antra, ir jos yra pastovios tik iki tam tikro laiko, t. y. tik-tai tam tikromis sąlygomis. Tais atvejais, kai tam tikra kiltis pasirodo priversta pripažinti kitos labiau išsivysčiusios kilties pranašumą, jos rasinis pasi-tenkinimas išnyksta ir vietoje jo atsiranda pamėg-džiojimas svetimų skonių, kurie pirmiau buvo laiko-mi juokingais, o kartais begėdiškais, šlykščiais. Čia laukiniui atsitinka tas pat, kas civilizuotoje visuo-menėje atsitinka valstiečiui, kuris iš pradžių išjuo-kia miestiečių papročius ir drabužius, o vėliau — at-sirandant ir augant miesto vyravimui kaimui, — stengiasi juos pasisavinti, kiek tik pajėgdamas ir galėdamas.

Pereidami prie istorinių tautų, pirmiausia nuro-dysime, kad joms žodis *rasė* apamai negali ir neturi

* Apie tai žr. Darvino *Descent of man*, London, 1883, pp. 582—585 (Žmogaus kilmė, Londonas, 1883, 582—585 psl. R • d.).

būti taikomas. Mes nežinome nė vienos istorinės tautos, kurią būtų galima pavadinti grynos rasės tauta kiekviena jų yra įvairių etninių elementų nepaprastai ilgo ir stipraus tarpusavio kryžiavimosi ir maišymosi vaisius.

Malonėkite po to nustatyti „rasės“ įtaką tos ar kitos tautos ideologijų istorijai!

Tuo pamatymu atrodo, kad nėra nieko paprasčiau ir teisingiau už mintį apie natūralinės aplinkumos įtaką tautos temperamentui, o per temperamentą jo protinio ir estetinio vystymosi istorijai. Bet kad įsitikintų šios minties klaidingumu, Labriola būtų užtekę prisiminti savo šalies istoriją. Dabartinius italus gaubia ta pati natūralinė aplinkuma, kurioje gyveno senovės romėnai, o tuo tarpu kiek mažesni mūsų laikų Meneliko duoklininkų „temperamentas“ panašus į rūsčių Kartagenos nugalėtojų temperamentą! Jei italų temperamentu mes panorėtume išaiškinti, pavyzdžiui, italų meno istoriją, tai labai greitai dvejodami užkliūtume už klausimo dėl tų priežasčių, kurios savo ruožtu įvairiais laikais ir įvairiose Apeninų pusiasalio dalyse labai giliai pakeitė temperamentą.

VII

„*Rusų literatūros Gogolio laikotarpio bruožų*“¹ autorius vienoje savo pastabų D. S. Milio¹⁵ politinė ekonomijos pirmajai knygai sako:

„Mes nepasakysime, kad rasė neturėtų visai jokios reikšmės: gamtos ir istorijos mokslų raida dar nėra taip tiksliai išanalizuota, kad daugumoje atvejų būtų galima besąlygiškai sakyti: čia šito elemento absoliučiai nėra. Ką gali žinoti, gal šioje plieninėje plunksnoje yra dalelė platinos: negalima absoliučiai to paneigti. Galima žinoti viena: chemine analize šios plunksnos sudėtyje pasirodo neabejotinai neplatininių dalelių toks kiekis, kad yra visai menkutė dalis, kuri gali priklausyti platinai jos sudėtyje; ir jei kita dalis būtų, tai praktiniu atžvilgiu į ją negalima kreipti jokio dėmesio... Jei kalbama apie praktikinį veiksmą, tai su šia plunksna elkitės taip, kaip aplamai reikia elgtis su plieninėmis plunksnomis. Praktiniuose reikaluose lygiai taip pat nekreipkite dėmesio į žmonių rasę, elkitės su jais paprastai kaip su žmonėmis... Gal būt, tautos rasė turėjo kai kurią įtaką tam, kad tam tikra tauta dabar yra tokios, o ne kitokios būklės; to absoliučiai negalima neigti, istorinė analizė dar nepasiekė matematinio besąlyginio tikslumo; po jos, kaip ir po dabartinės cheminės analizės, dar pasilieka nedidelis, labai nedidelis *residuum*, likutis, kuriam reikalingi subtilesni tyrinėjimo būdai, dar neprieinami dabartinės būklės mokslo. Bet šis likutis labai mažas. Kiekvienos tautos dabartinės būklės susidaryme tokia didžiulė dalis tenka nepriklausančių nuo kiltinių įgimtų savumų aplinkybių veikimui, jog, jei šie ypatingi, skirtingi nuo bendro-

sios žmogaus prigimties savumai ir yra, tai jų veikimui pasiliko labai maža vietos, neišmatuojamai, mikroskopiškai maža vietos“.

Šie žodžiai iškilo mūsų atmintyje, skaitant Labriolos samprotavimus apie rasės įtaką žmonijos dvasinės raidos istorijai. „Gogolio laikotarpio bruožų“ autorius domėjosi rasės reikšmės klausimu svarbiausia praktiniu požiūriu, bet ką jis pasakė, turėtų nuolat turėti galvoje ir visi tie, kurie užsiima gryniais teoriniais tyrinėjimais. Visuomenės mokslas nepaprastai daug laimės, jei mes, pagaliau, nusikratysime blogu įpročiu versti rasei visa tai, kas mums atrodo nesuprantama tam tikros tautos dvasinėje istorijoje. Gal būt, kiltinės savybės ir turėjo kai kurios įtakos šiai istorijai. Bet šita hipotezinė įtaka, tikriausiai, buvo taip neišmatuojamai maža, jog tyrinėjimo reikale geriau ją pripažinti lygia nuliui ir tos ar kitos tautos raidoje pastebimas ypatybes svarstyti kaip produktą atskirų istorinių sąlygų, kuriose šita raida vyko, o ne kaip rasės įtakos rezultata. Suprantama, mums pasitaikys nemaža atsitikimų, kuriuose nepajėgsime nurodyti, kokios gi būtent buvo sąlygos, iškėlusios mus sudominusias ypatybes. Tačiau tai, ko šiandien negalime ištirti mokslinio tyrinėjimo priemonėmis, rytoj gali būti galima. O pasirėmimas rasinėmis savybėmis nepatogus dar tuo, kad jis nutraukia tyrinėjimą, kaip tik ten, kur jį turėtų prasidėti. Kodėl prancūzų poezijos istorija

nepanaši į poezijos istoriją Vokietijoje? Dėl labai paprastos priežasties: prancūzų tautos temperamentas buvo toks, kad joje negalėjo būti nei Lesingo, nei Šilerio, nei Gėtės. Na, dėkojame už paaiškinimą; dabar mes viską suprantame.

Labriola, žinoma, pasakytų, kad jis nepaprastai tolimas nuo panašių, nieko nepaaiškinančių paaiškinimų. Ir tai būtų teisinga. Aplamai kalbant, jis puikiai supranta visą jų netinkamumą ir labai gerai žino, iš kurios pusės reikia prieiti, sprendžiant uždavinius, panašius į mūsų paimtąjį pavyzdį. Bet, pripažindamas, kad dvasinę tautų raidą daro sudėtingesnę jų rasinės savybės, jis tuo pačiu rizikavo savo skaitytojus dar labiau suklaidinti ir parodė norą, nors ir nežymiose smulkmenošė, padaryti kai kurių visuomenės mokslui kenksmingų nuolaidų senam mąstymo būdai. Šit prieš tokias nuolaidas ir yra nukreiptos mūsų pastabos.

Mes ne be pagrindo vadiname mūsų ginčijamą pažiūrą į rasės vaidmenį ideologijų istorijoje sena. Ji yra paprasta atmaina tos, praėjusiame amžiuje labai paplitusios teorijos, kuria visa istorijos eiga paaiškinama žmogaus prigimties savybėmis. Materialistinis istorijos supratimas visiškai nesuderinamas su šia teorija. Pagal naują pažiūrą, visuomeninio žmogaus prigimtis kinta drauge su *visuomeniniais santykiais*. Vadinasi, žmogaus prigimties bendrosios savybės negali išaiškinti istorijos. Karštas

ir įsitikinęs materialistinio istorijos supratimo šalininkas, Labriola, tačiau, tik ligi tam tikro, nors labai mažo laipsnio, pripažino taip pat ir senosios pažiūros teisingumą. Bet vokiečiai ne be reikalo sako: Wer A sagt, muss auch B sagen*. Pripažinęs senosios pažiūros teisingumą vienu atveju, Labriola turėjo ją pripažinti ir kai kuriais kitais. Argi reikia sakyti, kad šių dviejų priešingų pažiūrų sujungimas turėjo pakenkti jo pasaulėžiūros darnumui?

VIII

Kiekvienos tam tikros visuomenės organizacija nusakoma jos gamybinių jėgų būklės. Šiai būklei pasikeitus, anksčiau ar vėliau būtina turi pasikeisti ir visuomenės organizacija. Vadinasi, visur, kur visuomenės gamybinės jėgos auga, ji yra nepastovioje pusiausvyroje. Labriola labai teisingai pastebi, kad kaip tik šis nepastovumas, drauge su jo sukeliama visuomeniniais judėjimais ir visuomeninių klasių kova, apsaugo žmones nuo protinio sustingimo. Kartodamas vieno labai žinomo vokiečių ekonomisto¹⁶ mintį, jis sako, kad antagonizmas yra svarbiausia pažangos priežastis. Bet čia pat jis daro išlygą. Jo nuomone, būtų labai klaidinga vaizduotis, kad žmonės visada ir visais atvejais gerai supranta savo padėtį ir aiškiai mato tos padėties jiems statomus visuome-

* Kas sako A, taip pat turi pasakyti ir B. Red.

ninius uždavinius. „Taip galvoti“, — sako jis, — „reiškia spėti esant kažką netikėtina, kažką niekada nebūta“.

Mes prašome skaitytoją atkreipti rimtą dėmesį į šią išlygą. Labriola šitaip plėtoja savo mintį:

„Visuomeninės organizacijos teisinės formos, politiniai veiksmai ir mėginimai buvo ir esti kartais sėkmingi, o kartais klaidingi, t. y. neatitinką padėti, neproporcingi jai. Istorija kupina klaidų. Tai reiškia, kad jeigu viskas joje buvo reikalinga, esant tam tikram protiniam išsivystymui tų, kas turėjo nugalėti tam tikrus sunkumus arba išspręsti tam tikrus uždavinius, ir jeigu viskas joje turi savo pakančiamą priežastį, tai ne viskas buvo išmintinga, šiam žodžiui optimistų teikiama prasme. Kai kuriam laikui praėjus, visų visuomeninių pasikeitimų pagrindinės priežastys, t. y. pasikeitusios ekonominės sąlygos, privedavo ir priveda, kartais labai aplinkiniais keliais, prie tokių teisės formų, prie tokios politinės santvarkos ir prie tokios visuomeninės organizacijos, kurios atitinka naują padėtį. Bet nereikia manyti, kad mąstančio gyvulio instinktyvi išmintis pasirodydavo ir pasirodo, sic et simpliciter*, aiškiai ir pilnutiniai suprantant visas padėtis, ir kad, jei duota ekonominė struktūra, tai labai paprastu logikos keliu mes galime iš jos išvesti ir visa kita. Tamsumu,

* Paprastai ir tiesiogiai. R e d.

— kuris gali būti paaiškintas savo ruožtu, — žymiu laipsniu išaiškinama, kodėl istorija vyko taip, o ne kitaip. Prie tamsumo reikia pridėti iš savo protėvių — gyvulių — žmogaus paveldėtus ir dar toli gražu ne visai nugalėtus šiurkščius instinktus, o taip pat visas aistras, visus neteisingumus ir visus įvairius sugedimo pavidalus,— visą melagingumą, visą veidmainiškumą, visą akiplėšiškumą ir visą niekšiškumą, — kurie neišvengiamai turėjo gimti ir gimsta visuomenėje, pagrįstoje tuo, kad žmogus žmogų pajungia. Neįsileisdami į utopijas, mes galime numatyti, ir mes iš tikrųjų numatome, jog ateityje atsiras tokia visuomenė, kuri, išsivysčiusi istorinio judėjimo dėsniais iš dabartinės visuomeninės santvarkos, — ir kaip tik iš šitos santvarkos prieštaravimų, — jau nebežinotų klasių antagonizmo... Bet tai būsimojo, o ne esamojo ar būtojo laiko dalykas. Ilgainiui teisingai suorganizuota visuomeninė gamyba išvaduos gyvenimą iš aklo atsitiktinumo viešpatavimo, o dabar atsitiktinumai yra visokios rūšies netikėtų įvykių ir nenumatyto įvykių susipynimo įvairi priežastis“*.

Visame tame yra daug teisybės. Bet, keistai susipindama su paklaida, pati tiesa čia įgauna ne visai vykusio paradokso pavidalą.

Labriola, be abejo, teisus, sakydamas, kad žmonės toli gražu nevisada aiškiai supranta savo visuo-

* *Essais*, pp. 183—185 (Bruožai, 183—185 psl. R e d.).

meninę padėti ir nevisada gerai nuvokia tuos visuomeninius uždavinius, kurie kyla iš padėties. Bet, kai jis, tuo remdamasis, nurodo į tamsumą arba į prietaringumą, kaip istorinę priežastį daugeliui bendro gyvenimo formų ir daugeliui papročių atsirasti, tai, pats to nepastebėdamas, jis grįžta į XVIII amžiaus švietėjų požiūrį. Prieš nurodinėjant į tamsumą, kaip į vieną svarbių priežasčių, paaiškinančių mums, „kodėl istorija vyko taip, o ne kitaip“, reikėtų apibrėžti, kokia būtent prasme šis žodis gali būti čia pavartotas. Būtų labai didelė klaida manyti, kad tatau sa-
vaimė suprantama. Ne, tatau visai ne taip suprantama ir ne taip paprasta, kaip atrodo. Pažiūrėkite į XVIII amžiaus Prancūziją. Visi jos trečiojo luomo mąstantieji atstovai karštai siekia laisvės ir lygybės. Šiam tikslui pasiekti jie reikalauja panaikinti daugelį pasenusių visuomeninių institucijų. Bet šitų institucijų panaikinimas reiškė triumfą kapitalizmo, kurį, kaip mums dabar labai gerai žinoma, sunku pavadinti laisvės ir lygybės karalyste. Todėl galima pasakyti, kad praėjusio amžiaus filosofų kilnus tikslas pasirodė nepasiektas. Taip pat galima pasakyti, kad filosofai nemokėjo nurodyti priemonių, reikalingų jam pasiekti, todėl juos galima apkaltinti *tamsumu*, kaip yra darę daugelis socialistų utopininkų. Pats Labriola stebisi tuometinės Prancūzijos tikrosios ekonominės tendencijos prieštaravimu jos mąstytojų idealui. „Keistas reginys, keistas kon-

trastas!“ — šūkteria jis. Bet kas gi čia keista? Ir kas sudarė prancūzų švietėjų „tamsumą“? Ar tai, kad jie žiūrėjo į visuotinės gerovės pasiekimo priemones ne taip, kaip mes šiuo metu žiūrime? Bet juk tada apie šias priemones negalėjo būti nė kalbos: — jų *dar nebuvo sukūręs* istorinis žmonijos judėjimas, t. y., — teisingiau, — *jos gamybinių jėgų raida*. Perskaitykite Mabljo „Doutes, proposés aux philosophes économistes“*, perskaitykite Morelio „Codé de la nature“** — jūs pamatysite, kad, kiek šie rašytojai pažiūrose į žmogaus gerovės sąlygas skyrėsi nuo didžiulės švietėjų daugumos, kiek jie svajojo apie privatinės nuosavybės panaikinimą, tiek jie, pirma, sueidavo į aiškų ir rėkte rėkiantį prieštaravimą su esmingiausiais, aktualiausiais ir bendraisiais visai liaudžiai savo epochos poreikiais, o antra, miglotai tatau nuvokdami, jie ir patys laikė savo svajones *visiškai neįvykdomomis*. Taigi, dar kartą — kas gi sudarė švietėjų tamsumą? Tai, kad jie, nuvokdami savo laiko visuomeninius poreikius ir teisingai nurodinėdami jų patenkinimo būdus (senų privilegijų panaikinimas ir kt.), šiems būdams skyrė itin perdėtą reikšmę, t. y. reikšmę kelio į visuotinę laimę? Tai dar ne labai klaidus tamsumas, o praktiniu požiūriu jį reikia pripažinti dargi ir ne be

* „Filosofams ekonomistams pateiktos abejonės“. R e d.

** „Gamtos kodeksas“. R e d.

naudos, kadangi juo švietėjai labiau tikėjo jų reikalaujamų reformų universaline reikšme, juo energingiau jie turėjo jų siekti.

Švietėjai neabejotiną tamsumą parodė ir ta prasme, kad jie nemokėjo surasti gijos, siejančios jų pažiūras ir siekimus su tuometinės Prancūzijos ekonomine padėtimi, ir dargi neįtarė tokią giją esant. Jie dėjosi *absoliutinės* tiesos skelbėjais. Mes dabar žinome, kad absoliutinės tiesos nėra, kad viskas reliatyvu, viskas priklauso nuo vietos ir laiko aplinkybių, bet kaip tik todėl mes turime labai atsargiai spręsti apie įvairių istorinių epochų „tamsumą“. Jų tamsumas, kiek jis pasireiškia savituose jiems visuomeniniuose judėjimuose, siekimuose ir idealuose, *taip pat yra reliatyvus*.

IX

Kaip atsiranda juridinės normos? Galima pasakyti, kad kiekviena tokia norma yra kurios nors senos normos ar kurio nors seno papročio panaikinimas ar pakeitimas. Kodėl senos normos ir seni papročiai panaikinami? Todėl, kad jie pradeda neatitikti naujų „sąlygų“, t. y. naujų faktinių santykių, į kuriuos žmonės sueina vienas su kitu visuomeniniame gamybos procese. Pirmykštis komunizmas išnyko dėl gamybinių jėgų augimo. Bet gamybinės jėgos auga tik palaipsniui. Todėl tik palaipsniui auga ir nauji faktiniai žmonių santykiai visuomeni-

niame gamybos procese. Todėl tik palaipsniui auga ir senų normų arba papročių varžtai, vadinasi, ir reikmė naujiems *faktiniams* (ekonominiams) žmonių santykiams suteikti atitinkamą *juridinę* išraišką. Mąstančio gyvulio instinktinis išmintingumas paprastai seka paskui šituos faktinius pasikeitimus. Jei senos juridinės normos tam tikrai visuomenės daliai kliudo pasiekti savo gyvenimo tikslų, patenkinti savo kasdieninius poreikius, tai šita visuomenės dalis būtinai ir nepaprastai lengvai supras jų varžtus: tam reikia truputį daugiau išminties, ne kaip suprasti tai, kad nepatogu dėvėti per daug siaurą avalynę ar nešioti per daug sunkų ginklą. Bet nuo tam tikros juridinės normos varžtų supratimo, žinoma, dar toli iki *sąmoningo siekimo ją panaikinti*. Iš pradžių žmonės mėgina kiekvienu atskiru atveju ją tiesiog apeiti. Atsiminkite, kaip buvo pas mus didelėse valstiečių šeimose, kada, gimstančio kapitalizmo įtakoje, atsirasdavo nevienodų įvairiems šeimos nariams naujų uždarbio šaltinių. Įprasta šeiminei teisė tada virsdavo varžtu daugiau už kitus uždirbantiems laimingiesiems. Bet šitie laimingieji visai ne taip lengvai ir ne taip greitai pasiryžo sukilti prieš senąjį paprotį. Ilgą laiką jie tiesiog gudraudavo, slėpdami nuo vyresniųjų dalį uždirbtų pinigų. Bet naujoji ekonominė tvarka palaipsniui stiprėjo, senoji šeiminei buitį vis labiau ir labiau klibo; jos panaikinimu suinteresuoti šeimos nariai

vis aukščiau ir aukščiau kėlė galvą; atsiskyrimai vis dažnėjo, ir, pagaliau, senasis paprotys išnykdavo, užleisdamas vietą naujų sąlygų, naujų *faktinių* santykių, visuomenės naujos *ekonomikos* iškeltam naujam papročiui.

Savo padėties suvokimo augimas žmonėse paprastai daugiau ar mažiau atsilieka nuo šią padėtį keičiančių naujų faktinių santykių augimo. Bet sąmonė vis dėlto eina paskui faktinius santykius. Kur yra silpnas žmonių sąmoningas siekimas panaikinti senas institucijas ir įvesti naują juridinę tvarką, ten *visuomeninė ekonomika* šią naująją tvarką dar ne visai yra *parengusi*. Kitaip sakant, suvokimo neaiškumas — „nesubrendusios minties klaidos“, „tamsumas“ — istorijoje neretai reiškia tiktai viena: būtent, kad dar blogai išplėtotas dalykas, kurį reikia suvokti, t. y., nauji *gimstantieji santykiai*. Na, o šios rūšies tamsumas, — nežinojimas ar nesupratimas to, ko dar nėra, kas yra dar atsiradimo procese, — aišku, yra tik *reliatyvus* tamsumas.

Yra kita tamsumo rūšis — tamsumas gamtos atžvilgiu. Jį galima pavadinti *absolūtinium*. Jo matas yra *gamtos valdžia žmogui*. O kadangi gamybinių jėgų vystymasis reiškia *žmogaus valdžios augimą gamtai*, tai aišku, kad gamybinių jėgų padidėjimas reiškia absoliutinio tamsumo mažėjimą. Žmonių nesuprasti ir todėl jų valdžiai nepajungti gamtos reiškiniai gimdo įvairių prietarų. Tam tikroje visuome-

ninės raidos stadijoje prietaringi vaidiniai glaudžiai pinasi su žmonių moralinėmis ir teisinėmis sąvokomis, kurioms jie tada suteikia savotišką atspalvį*. Religinės pažiūros neretai vaidina didelį vaidmenį kovos procese, kurią sukelia žmonių naujų faktinių santykių augimas visuomeniniame gamybos procese. Ir novatoriai, ir saugotojai šaukiasi dievų pagalbos, atiduodami jiems ginti tas ar kitas institucijas arba

* Savo knygoje „Įstatymas ir paprotys Kaukaze“ M. M. Kovalevskis¹⁷ sako: „Pšavų religinių tikėjimų ir prietarų nagrinėjimas mus priveda prie tos išvados, kad ši tauta, po oficialia stačiatikybės skraiste, iki šiol yra toje raidos stadijoje, kurią Teiloras taip vykusiai pavadino animizmu. Kaip žinoma, šią stadiją paprastai lydi tiek visuomeninės moralės, tiek ir teisės pajungimas religijai“ (II t. 82 psl.). Bet tai ir yra, kad pagal Teilorą¹⁸ pirmykštis animizmas neturi jokios įtakos nei moralei, nei teisei. Šioje raidos stadijoje „tarp moralės ir teisės nėra tarpusavio santykio arba šitas santykis dar tik užsimezga“. „Laukinis animizmas bemaž visiškai neturi to moralinio elemento, kuris civilizuoto žmogaus akyse sudaro kiekvienos praktinės religijos esmę... moraliniai dėsniai turi savo atskirą pagrindą“ ir t.t. *La civilisation primitive*, Paris 1876 t. II, pp. 464—465 (Pirmykštė kultūra, Paryžius 1876, II t., 464—465 psl. R e d.). Šit kodėl bus teisingiau pasakius, kad religiniai prietarai tik tam tikrame, palyginti, gana aukštam visuomeninės raidos laipsnyje pinasi su moralinėmis ir teisinėmis sąvokomis. Mes labai apgailestaujame, kad vieta neleidžia mums parodyti čia, kaip tatai aiškina šių dienų materializmas.

net aiškindami, kad šios institucijos yra dieviškos va-
lios išraiška. Suprantama, kad eumenidės, kadaise
graikų laikytos motiniškos teisės šalininkėmis, jos
gynimui tiek pat mažai nuveikė, kaip kad Minerva
jai tariamai malonios tėvo valdžios triumfui. Kvies-
damiesi į pagalbą dievus ir fetišus, žmonės tuščiai
eikvojo savo darbą ir laiką, bet tamsumas, leidęs
tikėti eumenidėmis, nekludė tuometiniams graikų
saugotojams suprasti, kad senoji juridinė tvarka
(tiksliau, senoji paprotinė teisė) geriau garantuoja
jų interesus. Lygiai taip pat prietaras, leidęs dėti
viltis į Minervą, nekludė novatoriams suvokti seno-
sios būties nepatogumą.

Dajakai Borneo saloje, kirsdami medžius, nemo-
kėjo panaudoti pleišto. Kai europiečiai jį ten atsivežė,
tai čiabuvių valdžios organai iškilmingai uždraudė jį
vartoti*. Tai, matyti, buvo jų *tamsumo* įrodymas: kas
gali būti absurdiškiau už atsisakymą vartoti darbą
lengvinantį įrankį? Tačiau pagalvokite, ir jūs, gal
būt, pasakysite, kad tam galima surasti švelninan-
čių aplinkybių. Draudimas vartoti europiečių darbo
įrankius tikriausiai buvo vienas pasireiškimų *kovos*
prieš europiečių įtaką, kuri pradėjo griauti senos
vietinės tvarkos patvarumą. Vietos valdžios orga-

* E. B. Tylor, La civilisation primitive, Paris 1876, t. I,
p. 82 (E. B. Teiloras, Pirmykštė kultūra, Paryžius, 1876,
I t., 82 psl. Red.).

nai miglotai nuvokė, kad, įvedus europiečių papročius, iš šitos tvarkos nepasiliks akmenis ant akmenis. Pleištas kažkodėl labiau negu kiti europiečių įrankiai priminė jiems europiečių įtakos ardantį pobūdį. Ir žit jie iškilmingai uždraudė jį vartoti. Kodėl jų akyse kaip tik pleištas buvo pavojingų naujovių simbolis? Mes negalime patenkinamai atsakyti į šį klausimą: mums nežinoma priežastis, dėl kurio pleišto vaidinys čiabuvių protuose asociavosi su senai jų buičiai gresiančio pavojaus vaidiniu. Bet mes galime tvirtai pasakyti, kad čiabuviai visai neklydo, būkštaudami dėl savo senosios tvarkos patvarumo: europiečių įtaka iš tikrųjų labai greitai ir smarkiai sudarko, — jei nesugriauna, — į tą įtaką patekusių laukinių ir barbarų papročius.

Teiloras sako, kad, griausmingai smerkdami pleišto vartojimą, dajakai vis dėlto juo naudojosi, kada tatai galėjo padaryti kitiems nematant. Šit jums ir „veidmainystė“ priedu prie tamsumo. Bet iš kur ji atsirado? Aišku, ją pagimdė naujo malkų kapojimo būdo pranašumų suvokimas, kurį lydėjo viešosios nuomonės arba valdžios persekiojimo baimė. Tuo būdu, mąstančio gyvulio instinktyvinis išmintingumas kritikavo tą pačią priemonę, kurią jis pats iškėlė. Ir savo kritikoje jis buvo teisus: europiečių įrankių vartojimo draudimas visai nereikšė pavojingos europiečių įtakos pašalinimo.

Vartodami Labriolos išsitarimą, mes galėtume

pasakyti, kad šiuo atveju dažnai ėmėsi priemonės, neatitinkančios jų padėties, jai neproporcingos. Mes būtume visiškai teisūs. Ir prie šios Labriolos pastabos mės galėtume pridėti, kad žmonės labai dažnai išgalvoja tokių neproporcingų, padėties neatitinkančių priemonių. Bet kas gi iš šito seka? Tik tai, kad mes turime stengtis atrasti, ar nėra kokios nors priklausomybės tarp žmonių daromų panašių klaidų, iš vienos pusės, ir jų visuomeninių santykių pobūdžio ar išsivystymo laipsnio — iš kitos. Tokia priklausomybė be abejonės yra. Labriola sako, kad tamsumas savo ruožtu gali būti paaiškintas. Mes pasakysime: *ne tik tai gali, bet ir turi būti paaiškintas, jei tik visuomenės mokslas gali pasidaryti griežtu mokslu.* Jei „tamsumas“ gali būti paaiškintas visuomeninėmis priežastimis, tai nėra ko juo ir remtis, nėra ko kalbėti, kad juo atmenama mįslė, kodėl istorija vyko taip, o ne kitaip. Išsprendimas glūdi ne jame, o visuomeninėse priežastyse, jį pagimdžiusiose ir suteikusiose jam tą, o ne kitą pavidalą, tą, o ne kitą pobūdį. Kodėl gi jūs savo tyrinėjimą ribosite paprastais, nieko neišaiškinančiais pasirinkimais tamsumu? *Kai kalbama apie mokslinį istorijos supratimą, tai pasirinkimai tamsumu liudija tik tyrinėtoją esant nemokšą.*

X

Kiekviena teigiamosios teisės norma gina tam tikrą interesą. Iš kur interesai atsiranda? Ar jie

yra žmogaus vallos ir žmogaus sąmonės vaisius? Ne, juos sukuria žmonių ekonominiai santykiai. Kartą iškilę, interesai taip ar kitaip atsispindi žmonių sąmonėje. Kad tam tikras interesas būtų ginamas, reikia jį suvokti. Todėl kiekvieną teigiamosios teisės sistemą galima ir reikia nagrinėti kaip sąmonės produktą*. Ne žmonių sąmonė iššaukia į gyvenimą tuos interesus, kuriuos gina teisė, vadinasi, ne ji apibrėžia teisės turinį; bet tam tikros epochos visuomeninės sąmonės (visuomeninės psichologijos) stoviu apibrėžiama *ta forma, kurią žmonių galvose įgaus tam tikro intereso atspindys*. Neatsižvelgę į visuomeninės sąmonės stovį, mes visiškai negalėtume išsiaiškinti teisės istorijos.

* „Teisė nėra, panašiai kaip vadinamosios fizinės, gamtinės jėgos, kažkas, egzistuojąs be žmogaus veiksmų... Priešingai, tai yra žmonių nusistatyta tvarka. Ar savo veikloje žmogus priklauso nuo priežastingumo dėsnio, ar veikia laisvai, valingai, — šiuo klausimu tai vis tiek. Kaip bebūtų, teisė pagal priežastingumo dėsnį ir laisvės dėsnį vis dėlto susidaro ne be žmogaus veiklos, o priešingai, ne kitaip, kaip per žmogaus veiklą, jam tarpininkaujant“ (N. M. Korkunov a s¹⁹. „Teisės bendrosios teorijos paskaitos“. S.-Peterburgas, 1894, 279 psl., rus. leid.). Tai visai teisinga, nors ir labai blogai išreikšta. Bet p. Korkunovas užmiršo pridėti, kad teisės ginami interesai ne „susikuriami žmonių sau“, o nustatomi jų tarpusavio santykių visuomeniniame gamybos procese.

Šioje istorijoje reikia visada ir rūpestingai skirti *formą* nuo *turinio*. Iš *formalios* pusės teisė, kaip visos kitos ideologijos, patiria įtaką visų ar bent kai kurios dalies kitų ideologijų: religinių tikėjimų, filosofinių sąvokų ir kt. Jau vien tik šita aplinkybė ligi tam tikro, — kartais labai žymaus, — laipsnio sunkina surasti priklausomybę, esančią tarp žmonių teisinių sąvokų ir jų tarpusavio santykių visuomeniniame gamybos procese. Bet tai dar tik pusė bėdos*. Tikra gi bėda yra ta, kad *visuomeninės raidos įvairiose stadijose kiekviena tam tikra ideologija labai nevienodu laipsniu patiria kitų ideologijų įtaką*. Antai, senovės Egipto ir iš dalies Romos teisė buvo pajungta religijai; naujausioje istorijoje teisė vystėsi (kartojame ir prašome tatai įsidėmėti: iš

* Nors ir tai labai nenaudingai atsiliepia dargi, pavyzdžiui, tokiuose veikaluose, kaip p. M. Kovalevskio „Istatymas ir paprotys Kaukaze“. Ponas M. Kovalevskis dažnai ten teisę svarsto, kaip religinių pažiūrų vaisių. Teisingas tyrinėjimo kelias būtų kitoks: ir į religines pažiūras ir į Kaukazo tautų teisinės institucijas p. Kovalevskis turėjo pažiūrėti, kaip į jų gamybos proceso visuomeninių santykių produktą, ir, išaiškinus vienos ideologijos įtaką kitai, pasistengti surasti vienintelę šios įtakos priežastį. Ponas Kovalevskis, matyti, juo labiau turėtų linkti į tokią tyrinėjimo būdą, nes kituose savo veikaluose jis pats kategoriškai pripažįsta teisinių normų priežastinę priklausomybę nuo gamybos būdų.

formalios pusės) stiprioje filosofijos įtakoje. Norėdama pašalinti religijos įtaką teisei ir pakeisti ją sava įtaka, filosofija turėjo išlaikyti stiprią kovą. Ši kova buvo tik trečiojo luomo su dvasininkais visuomeninės kovos idealinis atspindys, tačiau ji, vis dėlto, nepaprastai sunkino susidaryti tikroms pažiūroms į teisinių institucijų kilmę, kadangi dėl jos tos institucijos atrodė aiškus ir neabejotinas atsietinių sąvokų kovos vaisius. Aplamai kalbant, žinoma, Labriola puikiai supranta, kokios rūšies faktiniai santykiai slepiasi už panašios sąvokų kovos. Bet, kai kalba liečia atskirus dalykus, jis nuleidžia materialistinę ginklą prieš klausimo sunkumą ir, kaip mes matėme, laiko galima apsiriboti pasirinkimu tamsumu arba tradicijų galia. Be to, jis dar nurodo „*simbolizmą*“, kaip daugelio papročių paskutinę priežastį.

Kai kurių ideologijų istorijoje simbolizmas iš tikrųjų yra nemažos svarbos „veiksny“s“. Bet jis netinka kaip paskutinė papročių priežastis. Imsime tokį pavyzdį. Kaukazo pšavų kiltyje moteris nusi-kerpa savo kasas broliui mirus, bet to nedaro, kai miršta jos vyras. Kasų nusikirpimas yra simbolinis veiksmas: jis pakeitė senesnę paprotį, kai save aukodavo prie velionies kapo. Bet kodėl gi ši simbolinį veiksmą moteris atlieka prie brolio kapo, o ne prie vyro kapo? Pono M. Kovalevskio žodžiais, šiame bruože „negalima nematyti tos tolimos epochos liekanos, kada galva gentinės grupės, kurią suvienijo

tikros ar tariamos kilmės iš moters-pranokėjo faktas, buvo vyriausias amžium giminaitis iš motinos pusės, artimiausias kognatas“*. Iš to seka, kad simboliniai veiksmai darosi suprantami tik tada, kada mes suprantame jų reiškiamų *santykių* prasmę ir kilmę. Iš kur šitie santykiai kyla? Žinoma, atsakymo į šį klausimą reikia ieškoti ne simboliniuose veiksmuose, nors jie kartais gali kai ką naudinga priminti. Simbolinio papročio nusikirpti kasas prie brolio kapo kilmė aiškinama šeimos istorija, o šeimos istorijos paaiškinimo reikia ieškoti ekonominės raidos istorijoje.

Mūsų sudominusiu atsitikimu kasų prie brolio kapo nusikirpimo apeiga pergyveno tą giminystės santykių formą, iš kurios ji buvo kilusi. Šit jums pavyzdys, kokią tradicija turi įtaką, į kurią nurodo Labriola savo knygoje. Bet tradicija gali išsaugoti tik tą, kas jau yra. Ji neišaiškina ne tik tam tikros apeigos ar aplamai tam tikros formos kilmės, bet dargi ir jos išsaugojimo. Tradicijos galia yra inercijos galia. Ideologijų istorijoje dažnai tenka klausti, kodėl tam tikra apeiga arba paprotys išliko, nors dingo ne tik į gyvenimą jį iššaukę santykiai, bet ir kiti tų pačių santykių pagimdyti giminingi jam papročiai arba apeigos. Šis klausimas tolygus klau-

* „Įstatymas ir paprotys Kaukaze“, II t., 75 psl., rus. leid.

simui, kodėl naujų santykių ardantis veikimas ap-
lenkė kaip tik šią apeigą ar paprotį, pašalindamas
kitus. Atsakyti į šį klausimą, nurodant tradicijų
galia, reiškia apsiriboti jį teigiamai pakartojus.
Kaip gi čia išsiversti? Reikia kreiptis į *visuomeninę
psichologiją*.

Senieji papročiai išnyksta, senosios apeigos su-
trinka tada, kada žmonės sueina į naujus tarpusavio
santykius. Visuomeninių interesų kova pasireiškia
naujų papročių ir apeigų kovos su senosiomis pa-
vidalu. Nė viena simbolinė apeiga ar paprotys, *pa-
imtas savaimė*, negali nei teigiama, nei neigiama
prasme veikti naujų santykių vystymosi. Jei saugo-
tojai karštai gina senuosius papročius, tai todėl, kad
jų prote naudingos, brangios ir įprastos jiems visuo-
meninės tvarkos supratimas glaudžiai siejasi (asoci-
juojasi) su šių papročių vaidiniu. Jei novatoriai šių
papročių neapkenčia ir juos išjuokia, tai todėl, kad
jų prote šių papročių supratimas asocijuojasi su
varžančių, nenaudingų ir nemalonių jiems visuome-
ninių santykių vaidiniu. Vadinasi, *čia visas dalykas
yra idėjų asociacija*. Kai mes matome, kad kuri nors
apeiga pergyveno ne tik ją pagimdžiusius santykius,
bet ir tų pačių santykių sukeltas giminingas jai apeig-
gas, tai mes turime prieiti išvadą, kad novatorių pro-
tuose jos supratimas nebuvo taip stipriai susijęs su
nekenčiamos senovės supratimu, kaip kitų apeigų
supratimas. Kodėl gi ne taip stipriai? Į tokį klau-

šimą kartais lengva atsakyti, o kartais visai nėgailima, nes trūksta reikalingų psichologinių duomenų. Bet dargi ir tais atvejais, kada mes esame priversti pripažinti jį neišsprendžiamą, bent pagal dabartines mūsų žinias, mes turime atsiminti, kad čia esmė yra ne *tradicijos galia*, o žmonių tam tikrų faktinių santykių visuomenėje sukeltų tam tikrų idėjų asociacijos.

Ideologijų istoriją žymiu laipsniu aiškina idėjų asociacijų atsiradimas, kitimas ir suirimas visuomeninių jėgų tam tikrų kombinacijų atsiradimo, kitemo ir suirimo įtakoje. Į šitą dalyko pusę Labriola neatkreipė viso to dėmesio, kurio ji yra verta. Tai gerai išryškina jo pažiūra į filosofiją.

XI

Labriolos nuomone, filosofija savo istorinėje raidoje iš dalies susilieja su teologija, o iš dalies yra vystymasis žmogaus minties, jai santykiaujant su daiktais, esančiais mūsų patyrimo srityje. Kiek ji yra skirtinga nuo teologijos, ji užsiima tais pačiais uždaviniais, kuriems išspręsti nukreipiamas, tiesą sąskant, vadinamasis mokslinis tyrinėjimas. Be to, ji arba siekia pralenkti mokslą, pateikdama savus spėjimus sprendimus, arba paprastai reziuumuoja ir toliau logiškai apdoroja mokslo *jau* surastus sprendimus. Ir tai, žinoma, teisinga. Bet čia, dar ne visa tiesa. Paimkime naująją filosofiją. Dekartas ir Bekonas laiko, kad svarbiausias filosofijos dalykas yra di-

đinti mokslines gamtos žinias, įgalinant žmogų daugiau valdyti gamtą. Vadinasi, jų laikais filosofija užsiiminėja kaip tik tais pačiais uždaviniais, kurie sudaro gamtos mokslų dalyką. Todėl galima manyti, kad jos teikiami sprendimai apibrėžiami gamtos mokslų būklės. Tačiau tai nevisai taip. Tuometinė gamtos mokslų būklė negali mums paaiškinti Dekarto pažiūros į kai kuriuos filosofinius klausimus, pavyzdžiui, į sielos klausimą ir pan., bet tuometinė Prancūzijos *visuomeninė* būklė gerai šią pažiūrą išaiškina. Dekartas griežtai skiria tikėjimo sritį nuo proto srities. Jo filosofija ne prieštarauja katalikybei, bet, priešingai, naujais sumetimais stengiasi patvirtinti kai kurias jos dogmas. Šiuo atveju ji gerai išreiškia tuometinę prancūzų nuotaiką. Po ilgų ir kruvinių XVI amžiaus bruzdėjimų Prancūzijoje atsiranda visuotinis taikos ir tvarkos siekimas²⁰. *Politikos* srityje šitas siekimas pasireiškia palankumu absoliutinei monarchijai; *minties* srityje — tam tikra religine pakanta ir siekimu išvengti tų ginčijamų klausimų, kurie primintų neseniai vykusį pilietinį karą. Tokie klausimai buvo religiniai klausimai. Norint jų neliesti, reikėjo tikėjimo sritį atriboti nuo proto srities. Kaip mes sakėme, tai ir atliko Dekartas. Bet tokio atribojimo neužteko. Dėl visuomeninės taikos filosofija turėjo iškilmingai pripažinti religinės dogmos teisingumą. Ir tai ji atliko per Dekartą. Ir šit kodėl šio mąstytojo sistemą, bu-

vusią bent trimis ketvirtadaliais materialistine sistema, pritariamai sutiko daugelis dvasininkų.

Iš Dekarto filosofijos logiškai sekė Lametrio materializmas. Bet iš jos tokia pat teise galėjo būti padarytos ir *idealistinės* išvados. Jei prancūzai jų nepadarė, tai tam buvo visiškai aiški visuomeninė priežastis: neigiama trečiojo luomo pažiūra į dvasininkus XVIII amžiaus Prancūzijoje. Jei Dekarto filosofija išaugo iš visuomeninės taikos siekimo, tai XVIII amžiaus materializmas pranašavo naujus visuomeninius sukrėtimus.

Jau iš to matyti, kad filosofinės minties raida Prancūzijoje paaiškinama ne vien gamtos mokslo raida, bet taip pat ir besivystančių visuomeninių santykių tiesiogine įtaka jai. Dar labiau tai pasireiškia, atidžiau pažvelgus į prancūzų filosofijos istoriją iš kitos pusės.

Mes jau žinome, kad Dekartas svarbiausiu filosofijos uždaviniu laikė žmogaus valdžios padidinimą gamtai. XVIII amžiaus prancūzų materializmas laiką svarbiausia savo pareiga tam tikras senas sąvokas pakeisti naujomis, ant kurių pagrindo galėtų būti pastatyti normalūs visuomeniniai santykiai. Prancūzų materialistai bemaž nekalba apie visuomeninių gamybinių jėgų padidinimą. Tai labai esminis skirtumas. Iš kur jis atsirado?

Gamybinių jėgų vystymąsi XVIII amžiaus Prancūzijoje nepaprastai smarkiai varžė pasenę visuome-

niniai gamybos santykiai, archainės visuomeninės institucijos. Norint gamybinės jėgas toliau vystyti, būtinai reikėjo šias institucijas pašalinti. Jų pašalinimas sudarė visą tuometinio Prancūzijos visuomeninio judėjimo prasmę. Tokio pašalinimo reikalingumas filosofijoje reiškėsi kaip kova prieš pasenusių gamybos santykių dirvoje išaugusias pasenusias atsietines sąvokas.

Dekarto epochoje šitie patys santykiai toli gražu dar nebuvo pasenę; jie, drauge su kitomis jų dirvoje išaugusiomis visuomeninėmis institucijomis, ne kliudė, bet padėjo gamybinėms jėgoms vystytis. Todėl tada niekas ir negalvojo apie jų pašalinimą. Šit kodėl filosofija tiesiai statėsi sau gamybinių jėgų padidinimo uždavinį, šį svarbiausią gimstančios buržuazinės visuomenės praktikinį uždavinį.

Mes tai sakome, prieštaraudami Labriolai. Bet, gal būt, mūsų prieštaravimai nereikalingi; gal būt, jis tik netiksliai išsitarė, o iš esmės su mumis sutinka? Mes labai dėl to džiaugtumės; kiekvienam malonu, kada protingi žmonės su juo sutinka.

O jei jis su mumis nesutiktų, mes apgailestaudami pakartotume, kad šis protingas žmogus klysta. Mūsų subjektyviems senukams²¹ tuo mes, gal būt, suteiktume dar vieną progą pakikenti dėl to, kad materialistinio istorijos supratimo šalininkų tarpe sunku atskirti „tikrus“ nuo „netikrų“. Bet subjektyviems senukams mes atsakytume, kad jie „iš savęs

juokiasi“. Žmogui, kuris pats gerai įsisąmonino filosofinės sistemos esmę, lengva atskirti tikrus jos sekėjus nuo netikrų. Jei p. p. subjektyvistai pasistengtų apgalvoti materialistinę istorijos aiškinimą, tai jie patys žinotų, kur yra tikri „mokiniai“, o kur apsimetėliai, veltui didįjį vardą prisiėmę. Bet kadangi jie nepasistengė, tai jie būtinai pasiliks tik suglumę. Tai bendras visų atsilikusių, iš pažangos veikiančiosios armijos išstojusių likimas. Ta proga apie pažangą. Ar jūs, skaitytojau, atsimenate tuos laikus, kai „metafizikai“ buvo plūstami, filosofijos buvo mokomasi „iš Ljuiso“²² ir iš dalies iš p. Spasovičiaus „baudžiamosios teisės vadovėlio“ ir kada „pažangiesiems“ skaitytojams buvo sugalvotos ypatingai paprastos ir dargi jaunesnio amžiaus vaikams suprantamos atskiros „formulės“? Garsūs tai buvo laikai! Jie, tie laikai, praėjo, dingo kaip dūmas. „Metafizika“ vėl pradeda vilioti rusų protus, „Ljuisas“ išeina iš apyvartos, o pažangos išgarsėjusios formulės visų užmiršamos. Dabar net patys subjektyviniai sociologai, — virtę jau „garbingais“ ir „šlovingais“, — nepaprastai retai šias formules atsimena. Pažymėtina, pavyzdžiui, kad jų niekas ir neatsiminė kaip tik tada, kada jos, matyt, būtiniausiai buvo reikalingos, t. y. kada pas mus kilo ginčas, ar galima mums iš kapitalizmo kelio pasukti į utopijos kelią. Mūsų utopininkai pasislėpė už nu-
garos žmogaus, kuris, gindamas fantastinę „liaudies

gamybą“, tuo pačiu metu skelbėsi šių laikų dialektinio materializmo šalininku²³. Susofistintas dialektinis materializmas tuo būdu pasirodė esąs vienintelis dėmesio vertas ginklas utopininkų rankose. Todėl būtų labai naudinga pakalbėti, kaip materialistinio istorijos supratimo šalininkai žiūri į „pažangą“. Tiesa, mūsų spaudoje apie tai jau nekartą buvo kalbėta. Bet, pirma, šių laikų materialistinė pažūra į pažangą daugeliui vis dar neaiški, o, antra, Labriola ją iliustruoja kai kuriais labai vykusiais pavyzdžiais ir paaiškina kai kuriais labai teisingais sumetimais; nors, deja, vis dėlto neišdėsto sistemingai ir visai pilnutinai. Labriolos sumetimai turi būti papildyti. Mes tikimės tai atlikti laisvesnę minutę, o dabar mums laikas baigti.

Bet, prieš padėdami plunksną, mes dar kartą prašome skaitytoją atsiminti, kad vadinamasis ekonominis materializmas, prieš kurį kreipiami, — be to, labai neįtikina, — mūsų p. p. liaudininkų ir subjektivistų prieštaravimai, labai mažai bendras šių laikų materialistiniam istorijos supratimui. Veiksnių teorijos požiūriu žmonių visuomenė yra sunkus krovynys, kurį įvairios „jėgos“ — moralė, teisė, ekonomika ir t. t. ir t. t. — kiekviena iš savo pusės traukia istorijos keliu. Šių laikų materialistinio istorijos supratimo požiūriu dalykas atrodo visai kitaip. Istoriniai „veiksniai“ pasirodo paprastos abstrakcijos, ir, kai dingsta jų migla, paaiškėja, kad žmonės daro ne

keletą vieną nuo kitos atskirų istorijų, — teisės, moralės, filosofijos ir t.t. istoriją, — o tik vieną savo visuomeninių santykių istoriją, kuriuos sąlygoja kiekvieno tam tikro laiko gamybinių jėgų būklė. *Vadinamosios ideologijos yra tik tos vienos ir nedalomos istorijos įvairūs atspindžiai žmonių protuose.*

P A S T A B O S

¹ Pirmą kartą Plechanovo veikalas „Apie materialistinę istorijos supratimą“ pasirodė „Novoje Slovo“ („Naujo Žodžio“) 1897 m. rugsėjo mėn. knygoje, pasirašytas N. Kamenskio slapyvardžiu. Vėliau Plechanovas jį perspausdino rinkinyje „Mūsų kritikų kritika“, išėjusiame 1906 metais Peterburge N. Beltovo slapyvardžiu. — 3.

² Loria Akilė (g. 1857) — italų buržuazinis ekonomistas, teigęs „ekonominio veiksnio“ viešpatavimą istorijoje, manęs, kad žmonijos visuomeninio ir kultūrinio gyvenimo visos pusės yra išimtinai ir tiesiogiai ekonominės kilmės. — 3.

³ Kariejevas N. I. (1850—1931) — rusų buržuazinis publicistas, istorikas-idealistas; „subjektyvinės mokyklos sociologijoje“ šalininkas, marksizmo priešininkas. — 4.

⁴ Rodžersas Džemsas (1823—1890) — anglų buržuazinis ekonomistas. Savo raštuose gynė teoriją, jog istorijoje „ekonominis veiksnys“ turi vyraujantį vaidmenį. — 4.

⁵ Michailovskis N. K. (1842—1904) — liaudininkų ideologas, „subjektyvinio metodo“ sociologijoje šalininkas; įnirtingai kovojo prieš marksizmą.

Blanas Luji (1811—1882) — prancūzų smulkiaburžuazinis socialistas; skelbė proletariato ir buržuazijos interesų darnumą. Maršas apibūdino Blaną, kaip buržuazinį

demokratą „su kai kuria socialistine priemaiša ir miglota religine ir nacionalistine galvosena“. — 5.

⁶ „Mokytojas“ — Marksas, „mokiniai“ — Markso se-
kėjai, „rusų mokiniai“ — Rusijos marksistai, arba Rusijos
socialdemokratai. Vis tai žymėjimai, legalioje spaudoje var-
toti cenzūrai apeiti. Tuo pačiu tikslu Marksas figūroja
kaip „žinomas vokiečių ekonomistas“, kaip „Kapitalo“ au-
torius“. Engelsas — kaip „žinomas rašytojas“, Černyševskis —
kaip „Rusų literatūros Gogolio laikotarpio bruožų“ autorius“,
arba „Pastabų Milio politinei ekonomijai“ autorius“. — 5.

⁷ Gizo, Minjė, Tjeris, Tokvilis — prancū-
zų buržuaziniai istorikai restauracijos epochoje, epochoje,
kurioje buvo atstatyta Burbonų karališka dinastija; ši epo-
cha apima laikotarpį nuo 1814 m. iki 1830 m. (nuo Liud-
viko XVIII įžengimo į sostą iki 1830 m. liepos mėn. revo-
liucijos). Prancūzų istorikai pripažindavo klasių kovos vaid-
menį istorijoje, tačiau klasių kova suprasdavo tik buržua-
zijos kovą su feodalais ir neigdavo klasių kovą pačioje bur-
žuazinėje visuomenėje. Pripažindami „ekonominio veiksnio“
vyraujantį vaidmenį istorijoje, restauracijos epochos pran-
cūzų istorikai į patį „ekonominį veiksnį“ žiūrėjo kaip į žmo-
gaus proto funkciją ir išties laikėsi idealistinių pozicijų. — 5.

⁸ Kudrinas N. (Rusanovas) — liaudininkas, vė-
liau eseras. — 7.

⁹ Markso ir Engelso knyga „Šventoji šeima arba «kri-
tikinės kritikos» kritika. Prieš Bruno Bauerį ir K^o“ išėjo
1845 metais Frankfurte prie Maino. Markso knyga „Dėl po-
litinės ekonomijos kritikos“, kurios pratarmėje suglaustai
išdėstyta istorinio materializmo teorijos esmė, išėjo Berlyne
1859 metais. — 8.

¹⁰ Krivenko S. N. (1847—1907) — rusų publicistas-
liaudininkas, aktyviai pasisakęs prieš marksistus. — 16.

¹¹ Turima galvoje Polį Lafargą, vieną savo brošiūrų, kuriose jis populiarino marksizmo idėjas, pavadinęs „Karolio Markso ekonominis materializmas“. — 17.

¹² Žukovskis J. G. (1822—1907) — rusų buržuazinis ekonomistas, parašė nemokšišką straipsnį „Karolis Marksas ir jo knyga apie kapitalą“, kuriame jis bandė „sugriauti“ Marksą. — 17.

¹³ Morganas Ljuisas (1818—1881) — amerikietis mokslininkas-etnografas, pirmą kartą visuomenės mokslinės istorijos kūrėjas. Remdamasis Morgano svarbiausio veikalo „Senovės visuomenė“ ir kitų pirmą kartą visuomenės tyrimų kritikine analize, Engelsas parašė savo garsią knygą „Šeimos, privatinės nuosavybės ir valstybės kilmė“. — 19.

¹⁴ Kalbama apie N. G. Černiševskį. Žr. 6 pastabą. — 30.

¹⁵ Milis Džonas Stiuartas (1806—1873) — anglų buržuazinis ekonomistas, knygos „Politinės ekonomijos pagrindai“ autorius. — 30.

¹⁶ Turima galvoje Karlas Marksas. Žr. 6 pastabą. — 34.

¹⁷ Kovaljevskis M. M. (1851—1916) — žinomas rusų mokslininkas — istorikas, teisininkas; pripažino „veiksnių teoriją“, tačiau gyventojų skaičiaus augimą laikė pagrindiniu veiksniu. — 42.

¹⁸ Teiloras Eduardas (1832—1917) — anglų etnografas ir pirmą kartą kultūros istorikas. — 42.

¹⁹ Korkunovas N. M. (1853—1904) — rusų buržuazinis valstybės mokslo žinovas, idealistas. — 46.

²⁰ XVI amžiuje Prancūzijoje vyko nuolatiniai religiniai karai tarp hugenotų ir katalikų. Hugenotų kovoje prieš viešpataujančią ortodoksinę katalikybę atsispindėjo buržuazijos siekimai politinio savarankiškumo. — 52.

²¹ Pasakymą „subjektyvūs senukai“ Plechanovas pavartojo svarbiausia Michailovskio adresu, kurį liečia ir visi tolesni užsiminimai šioje pastraipoje. — 54.

23 Ljuisas Džordžas Henris (1817—1878) — anglų buržuazinis filosofas-pozityvistas, savo laiku populiaraus filosofijos istorijos vadovėlio autorius. — 55.

23 Plechanovas čia turi galvoje Nikolaja-Oną (Danielsoną), liaudininką, kuris turėjo nepelnytą marksisto reputaciją — vien tik dėl to, kad jis sakydavo esąs „Markso ekonominės teorijos“ šalininkas. — 56.

Г. В. Плеханов
О МАТЕРИАЛИСТИЧЕСКОМ ПОНИМАНИИ
ИСТОРИИ

(На литовском языке)

Leidiny's Nr. 156. Tiražas 10.200 egz. Korektorius L. Jo-
selevičienė. Patvirtinta spausdinti 1946.IX.17. LV 04120.
2 sp. lankai. Spaudė valst. „Vaizdo“ sp. Vilniuje. Užsak.
Nr. 4285. Kaina Rb. 1,50.